

Doç. Dr.
Orhan TURAN

Batman Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü.
orhan.turan@batman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5975-0469>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 25/09/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1194635>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)

British Political Officer H.C. Luke's Report on Transcaucasia (4 November 1919)

Öz

Bolşevik İhtilâli, Çarlık Rusyası egemenliğindeki uluslar için yeni bir dönemin habercisi oldu. Rus İmparatorluğu'nun sürüklendiği iç savaş atmosferi bağımsızlık hareketleri için elverişli bir ortam sağladı. Kısa süre içerisinde Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın oluşturduğu federatif bir yapı ortaya çıktı. Daha açık bir ifadeyle 1918 Nisan'ında Transkafkasya Bağımsız Demokratik Federatif Cumhuriyeti kuruldu. Ardından üç devlette bağımsızlıklarını ilan etti. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Kafkasya'nın da kaderi değişmeye başladı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin mütareke isteyerek savaştan çekilmesiyle Güney Kafkasya'ya odaklandı. Zira Kafkaslar stratejik ve ekonomik açıdan İngiltere için büyük önem arz etmekteydi. Buradaki yeraltı enerji kaynakları ile Batum, Tiflis ve Bakü güzergâhı imparatorluğun himayesi altında olmalı idi. Bu bağlamda İngiltere mütareke koşullarını kendi çıkarları doğrultusunda olabildiğince zorladı. Öyle ki bölgenin önemli şehir merkezlerinde askeri üsler bile inşa etti.

Çalışmada 4 Kasım 1919 tarihli İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral J. de Robeck'in görevlendirdiği Siyasi Subay H. C. Luke'un hazırladığı Londra'da İngiliz Milli Arşivinden temin edilen "Report on the Situation in Transcaucasia" başlıklı rapor değerlendirilecektir. Mevcut rapor Bolşevik İhtilâli'nden sonra Güney Kafkasya'daki siyasi ve askeri gelişmeleri ortaya koymaktadır. Rapor özellikle Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan özelinde yaşanan olayları İngiliz bakış açısından ele almaktadır. Yine Türk, Alman, Rus başta olmak üzere diğer ulusların bölgeye olan etkisi de burada dile getirilmiştir. Çalışma, Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Güney Kafkasya'da ortaya çıkan siyasi ve askeri gelişmeler ışığında büyük ve yerel güçler arasında yaşanan rekabeti rapor doğrultusunda ele almaya gayret edecektir. Konunun

*Bu çalışma 8-10 Haziran 2022 tarihleri arasında Batman'da gerçekleştirilen "Askeri, Siyasi ve Ekonomik Yönleriyle Büyük Zafer'in 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu"nda yazar tarafından "İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)" başlığı altında sunulmuş bildirinin revize edilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: TURAN Orhan, "İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1025-1041)

CITE: TURAN Orhan, "British Political Officer H.C. Luke's Report on Transcaucasia (4 November 1919)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1025-1041)

ana malzemesini, İngiliz Milli Arşivi'nden elde edilen Report on the Situation in Transcaucasia başlıklı rapor temel oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, H. C. Luke, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Güney Kafkasya.

Abstract

The Bolshevik Revolution heralded a new era for the nations under Tsarist Russia. The atmosphere of civil war in which the Russian Empire was dragged provided a favorable environment for independence movements. In a short time, a federative structure formed by Azerbaijan, Armenia and Georgia emerged in the Transcaucasia. To put it more clearly, the Transcaucasian Independent Democratic Federative Republic was established in April 1918. Then three states declared their independence. With the end of the First World War, the fate of the Caucasus began to change. Britain focused on the Transcaucasia after the Ottoman Empire withdrew from the war by requesting an armistice. Because the Caucasus was of great importance for England from a strategic and economic point of view. The underground energy resources here and the route to Batumi, Tbilisi and Baku should have been under the protection of the empire. In this context, Britain pushed the terms of the armistice as much as possible in line with its own interests. So much so that he even established military bases in the important city centers of the region.

In the study, the report titled “*Report on the Situation in Transcaucasia*”, which was obtained from the British National Archive in London, prepared by Political Officer H. C. Luke, who was assigned by High Commissioner Admiral J. de Robeck in Istanbul, dated 4 November 1919, will be evaluated. The present report reveals the political and military developments in the Transcaucasia after the Bolshevik Revolution. The report deals with the events in Azerbaijan, Georgia and Armenia from the British point of view. Again, the influence of other nations, especially Turkish, German and Russian, on the region is also expressed here. In the light of the political and military developments that emerged in the Transcaucasia in the post-Mudros Armistice period, the study will try to deal with the competition between the big and local powers in the light of the report. The main material of the paper will be the report titled Report on the Situation in Transcaucasia obtained from the British National Archives.

Keywords: Britain, H. C. Luke, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Transcaucasia.

Giriş

Kafkasya, coğrafi olarak tarihin her döneminde önemli güçlerin üstünlük mücadelesine sahne oldu. Bu yüzden bölge sıklıkla el değiştirdi. Dolayısıyla burada yaşayan halklar da uzun soluklu bağımsız yapılar ortaya çıkaramadı. Yine de bölgenin kaderi 1917-1921 arasında değişmeye başlayacak gelişmelere sebebiyet verdi. Şüphesiz bu olaylardan ikisi, I. Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği süreçte yaşanan 1917 içerisindeki Rusya'da ortaya çıkan ihtilâller¹ oldu. Zira

1 Birinci Dünya Savaşı'nın ağır iktisadi koşulları halkı derinden etkilemiştir. Bu durum halkın protesto gösterilene dönüşmüş ve Rus halkı “*Kahrolsun Çar, kahrolsun savaş, ekmek istiyoruz*” sloganları eşliğinde mitingler düzenlenmiştir. Nitekim Şubat 1917'de meydana gelen ayaklanma “Şubat İhtilâli” olarak adlandırıldı. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen “*Ekim İhtilâli*” ile de Bolşevikler idareyi ellerine aldı.

mevcut ihtilâller Rusya'nın kendi yapısında köklü etkiler meydana getirmekle birlikte uluslararası ilişkilerdeki yansımaları da derin izler bıraktı².

Ekim 1917'de ortaya çıkan Bolşevik İhtilâli³ neticesinde Ruslar savaştan çekilmek zorunda kaldı. Böylece bölge Osmanlı-Alman nüfuzu altına girdi. Güney Kafkasya'da ortaya çıkan idari otoritesizlik ve Rus ordusunun dağılması üzerine Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan aralarında siyasi bir mutabakata vardı. Bu bağlamda 28 Kasım 1917'de Tiflis'te *Mavera-yı Kafkasya Komiserliği* oluşturuldu⁴. Ardından Osmanlılar ile Bolşevikler 5-18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nde bir araya geldi. Buna göre Çarlık Rusya'nın bölgedeki işgali sona erecekti⁵.

Öte yandan İtilaf devletlerinin aksine Almanya ve müttefikleri Bolşevik İhtilâli'nde son derece kârlı çıktı. Bolşevik Rusya, Osmanlı Devleti ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış antlaşmasını imzalayarak resmen savaştan çekildi⁶. Ruslar böylece Riga Körfezi'nden Brest-Litovsk nehrine uzanan bir hattın batısını kaybetti. Yine, Doksan Üç Harbi sonunda işgal edilen Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selâse) tekrar Türk yönetimine katıldı. Bu antlaşma ile Almanya Doğu Cephesindeki askerlerini batıya taşıyabilme imkânına kavuştu. Ayrıca Rusya'da bir milyonu aşan askerini de yeniden istihdam etme fırsatını elde etti. Başka bir deyişle Batı Cephesinin düşmesi

---

Böylece Çarlık rejimi ülkede kontrolü kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Öksüz-Ali Akyıldız, *"Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan Türklerini Bolşevik Propaganda da Kullanma Girişimleri"*, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, s.6.

- 2 K. Tuncer Çağlayan, *"Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri"*, Belleten, (Ağustos 2000), c. 64, Sayı. 240, s.487.
- 3 Rusya'da Kerensky Hükümeti, Ekim 1917'de Bolşevikler tarafından dağıtıldı. Bu durum İngiltere ve Fransa açısından olumsuz bir gelişme oldu. Özellikle Kızıldordu'nun Petrograd ve Moskova gibi şehirlere hâkim olması endişeyi daha fazla artırdı. V. İ. Lenin liderliğindeki Bolşevikler hemen savaşa son verdi. Sonrasında ise dünyaya barışı imzalamak için hazır olduklarını duyurdu. Başka bir deyişle Ekim İhtilâli müttefiklerin savaştaki mücadelesine çok büyük zararlar verdi. Çağlayan, *"Birinci Dünya Savaşı Sonlarında..."*, s.489-490.
- 4 Nejla Günay, *"Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler"*, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, s.396. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.
- 5 Bolşevik İhtilâli sonrası ortaya çıkan disiplinsiz ortamda Ermeni ve Gürcü kuvvetler silahlanarak Türk Ordusu'nun karşısında yer aldı. Kafkasya'nın bu iki milleti Hıristiyan olmaları hasebiyle de İngiliz ve Fransızların da desteğini aldı. Sovyet Hükümeti'nin 4 Aralık 1917'de Almanya'dan ateşkes isteğiyle 4 Aralık 1917'de *"kısmi mütareke"* imzalandı. Böylece Kafkas Cephesinde bir sükûnet ortamı sağlanmış oldu. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Erzincan'da karargâh kurmuş olan Rus generale bir mektup ileterek ateşkes çağrısında bulundu. Bunun üzerine Rus general Tiflis'teki Mavera-yı Kafkas Komiserliğine bildirmesi üzerine 5/18 Aralık 1917'de Ruslarla Türkler arasındaki görüşmeler neticesinde Erzincan Mütarekesi imzalandı. Ateşkes Sovyet Hükümeti ile değil Tiflis'teki "Mavera-yı Kafkas Komiserliği" ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Kumandanlığı adına imzalandı. Osmanlı Devleti mevcut mütareke ile Mavera-yı Kafkas Komiserliği'ni tanımış oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilgün (Akgül) Erdaş, *Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.20-21.
- 6 Brest-Litovsk görüşmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri)*, İstanbul, 1998.

ihtimali ile birlikte Fransa teslim alınabilirdi. Keza Rusya'nın yer altı ve yer üstü kaynaklarından Almanlar istifade edilebilirdi⁷.

Kafkasya'daki mücadelenin önemli taraflarından birisi de Türkler idi. Özellikle İngilizler ile gerçekleşen mücadele bölgenin geleceğini şekillendirdi. Buradan hareketle Filistin ve Suriye'deki savaşın sonuçları Kafkasya'daki durumu da etkiledi. Bu iki cephedeki Türk savunması İngiliz General Edmund Allenby tarafından kırıldı. Böylece Türk Ordusu, Eylül'ün sonlarında Anadolu'ya doğru geri çekilmeye başladı. Bu gelişme Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin saldırı harekâtını etkiledi. Örneğin Tebriz'i almak için harekete geçen X. Osmanlı Kafkas Fırkası, İstanbul'a dönme emriyle harekâtı terk etti⁸. Diğer taraftan Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de savaştan çekilmesi⁹ Osmanlı Devleti'nin harbi sürdürmesini zorlaştırdı. Akabinde de 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan yenik ayrıldığını kabul etti¹⁰. Böylece Türk Ordusu'nun Kafkasya ve havalisindeki bölgelerde "İngiliz emperyalizmi"ne karşı ortaya çıkardığı "tehdit"¹¹ noktalanmış oldu.

H. C. Luke Kimdir?

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği askeri danışmanlarından H. C. Luke 1903'te faaliyete geçen "*Kraliyet Donanma İhtiyat Birliği*"¹²nde bağlı Deniz Yarbayı olarak görev yapmıştır. İngiltere'nin Akdeniz'deki donanmasına ait "*Iron Duke*" gemisiyle¹³ Anadolu sahillerinden Kafkaslara değin yolculuk yapmış ve buradaki gözlemlerini notlar halinde üstlerine rapor etmiştir¹⁴. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın belge ve kayıtlarına dayanılarak hazırlanan Güney Kafkasya'daki genel durumu içeren 2 Kasım 1919 tarihli "*Transkafkasya'daki Durumla İlgili Rapor*" (Report on the Situation in Transcaucasia) başlıklı rapor, Siyasi Subay H. C. Luke tarafından kaleme alınmıştır¹⁵. Bahse konu raporda olaylar, kronolojik bir şekilde ve maddeler halinde değerlendirilmiştir. Luke, Güney Kafkasya'daki mevcut siyasi ve askeri durum hakkındaki gözlemlerini kapsayan raporunu 4 Kasım 1919'da İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Sir J. de Robeck'e sunmuştur. Yüksek Komiser de 14 Kasım 1919'da mevcut raporu Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletmiştir¹⁶.

-
- 7 Elviye-i Selâse hakkında daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997.; Nilgün (Akgül) Erdaş, Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.15.; Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.490.
- 8 Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.506.
- 9 Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.24.
- 10 Filistin ve Suriye cephesindeki gelişmeler ve Mondros Mütarekesi'nin uygulanması konusunda geniş bilgi için bkz. Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.71-157.
- 11 Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.506.
- 12 Royal Naval Volunteer Reserve (RNVR).
- 13 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 406/41.
- 14 Bu bağlamda Luke'un Batı Anadolu'daki Yunan işgali hakkındaki gözlemlerini içeren rapora bkz. "*Yücel Öztürk, İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke'un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilâyeti'ndeki Gözlemleri (10-21 Eylül 1919)*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research, C.13, Sayı:74/2020, ss.211-226.
- 15 TNA, FO 406/41.
- 16 TNA, FO 406/41.

Raporun Mahiyeti

Aynı zamanda siyasi subay olarak görev yapan Luke, bölgenin önemini ifade ederken öncelikle Güney Kafkasya'nın coğrafi ve siyasi sınırlarını çizerek raporuna başlangıç yapmıştır. Buna göre; kuzeyde Kafkas dağları silsilesi, güneyde eski Rus-Türk ve Rus-İran sınırları yer almaktaydı. Başka bir ifadeyle siyasi anlamda bölge dört ayrı yönetimden oluşmakta idi. Bu dört parça Gürcistan, Azerbaycan, Rus Ermenistanı ve İngiliz askeri idaresi altındaki Batum eyaleti idi¹⁷. Ayrıca Gürcistan ile Ermenistan, Gürcistan ile Azerbaycan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında, ihtilafli bölgelerden oluşan ve özellikle sayılması gerekmeyen çok sayıda küçük tarafsız bölgeler de vardı. Örneğin rapora göre Dağıstan olarak bilinen dağlık bölge Güney Kafkasya'nın bir parçası değildi. Ancak buna rağmen Güney Kafkasya'daki sorunlarla ilgili olduğu ölçüde bu raporda değinildi¹⁸.

Luke'a göre Bolşevikler Rusya'da iktidara gelince Güney Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Batum ve Ardahan da Bolşeviklerce, Türklere “*teslim edilmiş*” idi. Bu yüzden mevcut bölgeleri Gürcü kabul eden Gürcüler de Rusya'dan ayrılmaya karar vermiş ve Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerle ortak bir “*Transkafkasya Cumhuriyeti*” kurma yoluna gitmişti. Kısa bir süre sonra başkentleri sırasıyla Tiflis, Bakü ve Erivan olmak üzere Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan olmak üzere üç ayrı cumhuriyete bölündü. Dördüncü parça ise Batum'du. Bölge mütarekenin imzalandığı sırada Türk egemenliğinde idi. Batum, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ateşkesin on beşinci maddesine göre bir İngiliz askeri eyaleti oldu¹⁹.

İngiliz siyasi subay, Güney Kafkasya'nın sınırlarını ortaya koyduktan sonra bölgedeki diğer tüm sorunların özünü de raporunun başlangıç kısmında açıkladı. Ona göre can alıcı sorun, bahsedilen bu üç cumhuriyetin bağımsızlığının Barış Konferansı²⁰ tarafından tanınması veya tanınmaması sorunu idi²¹. Aslında sorunun birçok yönü vardı. Bu üç devletteki koşullar birbirinden büyük ölçüde farklılık göstermekteydi. Ancak Luke'a göre mevcut durumla ilgili ortak iki gerçek vardı²²:

Eğer barış konferansında tanınırlarsa Denikin ve Kolçak'ın²³ “Bölünmemiş Rusya”

17 TNA, FO 406/41.

18 TNA, FO 406/41.

19 TNA, FO 406/41.

20 Paris Barış Konferansı

21 TNA, FO 406/41.

22 TNA, FO 406/41.

23 Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nden sonra Lenin ve yoldaşları iktidarı ele almasının ardından ülkede bir iç savaş dönemi başladı. Çarlık rejiminin otoritesini kaybetmesinin ardından yaklaşık dört yıllık zorlu çatışma evresine girildi. Devrik Çarlık döneminin taraftarları sosyalist idareye karşı birleşti. Kendilerini “*Beyaz Ruslar*” olarak adlandıran gruplar Batı devletlerinden de destek gördü. Devrimden yaklaşık iki yıl sonra yani 1919 içerisinde Sovyet Rusya idaresi generaller tarafından kuşatıldı. Şöyle ki Amiral Kolçak doğuda, General Denikin güneyde, General Yudenic ve General Wrangel de batıda Kızıl Ordu'ya karşı mücadele verdi. Diğer taraftan Sovyet Rusya mücadelenin haklılığını ve güçlü olduğunu dış dünyaya duyurmaya çalıştı. Proletaryanın, burjuvaziyi alt edeceği ve Kızıl ordunun hâkimiyet kuracağı dış kamuoyunda yer bulmaya başladı. Lenin mevcut siyasi kısırdöngüyü Sovyet Rusya Komünist Partisinin liderliğinde yürüttüğü politikalarla üstün gelecekti. Savunduğu programın propagandasını emperyalist kuvvetlere karşı “özgürlük, adalet, eşitlik” gibi kavramlarla tüm dünyaya tanıttı. Keza Lenin yayımladığı beyannamesinde İslam dünyasına dini ve milli konularda özgürlük çağrısında bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öksüz-Akyıldız, “*Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan...*”, s.7.

hedeflerine ters düşen bir durum söz konusu olacaktı.

Üç Devleti hem olası bir Rus işgalinden hem de ciddi bir savaştan korumak için tanınmanın yanı sıra zorunlu olarak bir manda altına almak süreci de eşlik etmelidir.

Luke, İngiltere'nin Güney Kafkasya'daki Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın tanınmasına ilişkin politikasına dair herhangi bir gözlemde bulunmadan önce bu üç cumhuriyetteki siyasi koşulları ayrı ayrı raporunda açıkladı. Buna göre Güney Kafkasya'daki oluşumların tarihi, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan tahlilleri ve potansiyelleri anlatılırken birbirleriyle olan ilişkileri de raporda yer aldı. Buradan hareketle Luke notlarında ilk olarak Gürcistan'ı daha sonra Azerbaycan'ı ve son olarak da Ermenistan hakkındaki gözlemlerini paylaştı.

Gürcistan

Üç devlet arasında Gürcistan en uzun süreli bağımsızlığa ve belki de en belirgin ulusal bilince sahipti. Kendine özgü bir dili, yazısı ve eski bir edebiyatı ile krallıkla birlikte var olagelmış bağımsız bir ulusal kilisesi vardı. Krallık ve Kilise 1801'de Rusya tarafından zorla devralındı. Ancak Gürcüler bağımsızlıklarını geri kazanma umutlarını asla yitirmedi. Gürcistan 1918 yılında Rusya'dan bağımsızlığını ilan ettiğinde, Gürcistan Kilisesi de benzer şekilde Rusya Kilisesi'ne olan bağlılığından vazgeçti. Kilise, Rus ve diğer Ortodoks Kiliseleri ile tam bir birliktelik içinde kalmaya devam ederken aynı zamanda "müstakil" ve bağımsız statüsünü yeniden kazandı²⁴. Raporda Gürcü kültürü ve Kilisenin tarihi rolünden bahsedildikten sonra mevcut Gürcü Hükümetine dair şu gözlemler yer almaktaydı: "Gürcü Hükümeti Sosyal Demokrattır. Fakat Bolşevik karşıtıdır. Gürcü halkı muhtemelen hükümetlerinden çok daha muhafazakârdır ve önümüzdeki seçimlerde sağ partilerin mevcut Kurucu Meclis'te olduğundan çok daha güçlü bir şekilde temsil edileceği düşünülmektedir"²⁵.

Bahse konu raporda Gürcülerin, Bolşeviklere olan yaklaşımı şöyle idi²⁶:

"Gürcü halkı, doğal olarak hiçbir ortak noktaları olmasa bile Bolşeviklere karşı çıkan herhangi bir güce sempati duyacaktır. Bolşevizm'in Gürcistan'daki herhangi bir tezahürü katı bir şekilde bastırılmaktadır ve ülkedeki Bolşevik ajanların büyük kısmı Gürcüler değil Ruslar ve Yahudilerdir. Diğer yandan Gürcüler, Denikin konusunda ikilemdeler. Bolşevizm'e karşı savaşında ona sempati duyuyorlar. Ancak onu bağımsızlıklarının başlıca rakibi olarak görmeden edemiyorlar idi. Denikin bağımsız bir Gürcistan'ın uğruna savaştığı şeyle, yani bölünmemiş bir Rusya'yla hiç bağdaşmadığını açıkça ortaya koydu. Bu nedenle Gürcüler için Denikin'in nihai başarısı, korumak adına bazı zorunlu müdahaleler olmadıkça, bağımsızlıklarının sonu anlamına gelmektedir".

Azerbaycan ile Gürcistan arasındaki ilişkileri birçok farklı noktaya rağmen genel olarak samimi olsa da çoğunlukla ticarete dayanmaktaydı. Örneğin Gürcistan, Azerbaycan ordusuna birkaç subayını ödünç vermiş ve her iki ülke de Rusya ile yeniden birleşme korkusunda ve daha az derecede de olsa ortak komşuları Ermenistan'dan hoşlanmama konusunda birçok ortak noktaya sahipti²⁷.

24 TNA, FO 406/41.

25 TNA, FO 406/41.

26 TNA, FO 406/41.

27 TNA, FO 406/41.

Gürcülerin ortak Ermenistan hoşnutsuzluğu konusunda Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı değil bireysel olarak Ermenilere yönelikti. Gürcistan, Rusya'ya karşı Transkafkasya'nın bağımsızlığını korumak amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan ile birleşmeye oldukça açıktı. Muhtemelen kendi sınırları (yani Gürcistan) içindeki Ermenilerden, sınır ötesindekilerden (Ermenilerden) çok daha fazla hoşlanmamaktadır. Luke bu durumu şöyle gerekçelendirdi: *“Bunun nedeni de ülkenin zenginliğinin büyük kısmının Ermenilerin ceplerine girmiş olmasıydı. Tiflis'teki en iyi evlerin tümü Ermenilere aittir ve Ermenistan Cumhuriyeti komşu olarak biraz “mauvais concheur”^{28*} olmasına rağmen Gürcistan, Ermenistan'ın varlığını bir dizi istenmeyen misafirden kurtulmanın bir yolu olarak görme eğilimindeydi”²⁹*. Bunun yanı sıra, Türklere karşı ezici çoğunluğu oluşturan Hıristiyan Gürcüler kesinlikle birer düşmandı. Batum'da yaşayan Müslüman Gürcüler, Türklere sempati beslemekle³⁰ birlikte siyasi bir ağırlığı yoktu. Bu noktada Luke şöyle bir iddiada bulundu: *“Aynı zamanda Mustafa Kemal'in karargâhında bir Gürcü temsilcisinin olduğu söyleniyor. Bunun nedeni de şüphesiz bağımsızlık arzusu içindeki Gürcistan'ın nerede ve kim tarafından olursa olsun tanınmayı istemesiydi”³¹*. Aslında bu sebep bir devlet olarak tanınma arzusuydu. Aynı zamanda Almanya'nın çöküşünden önceki Gürcistan-Almanya arası dostane ilişkileri de açıklamaktaydı. Gürcistan'ın İran, Afganistan ve Hindistan'a doğru rota üzerindeki coğrafi konumunun önemini farkında olan Almanya, müttefiki Türkiye ile Gürcistan'ın bağımsızlığını güvence altına almak için pazarlık yapmıştı. Gürcistan'ı resmi olarak tanıyan ilk ülke Almanya idi. Luke'a göre; *“Şimdi bile Almanya, Gürcü sempatisini ve Gürcü ticaretini ele geçirmek için çaba sarf etmekteydi”³²*. Öte yandan mevcut raporda Almanya'nın Gürcistan'a yönelik argümanı ise şu şekildeydi³³:

“Rusya yeniden kurulduğunda Rusya ile Almanya bir araya gelmek zorundadır. Rusya'nın Almanya'nın yardımına ihtiyacı olacak ve Almanya, Gürcistan'ın bağımsızlığını bu yardımı karşılama koşullarından biri olarak öne sürecektir. Almanya, Gürcistan'ın verdiği tavizlerin tekeli/tamamen kendine yönelik olmasını istiyor. Yakın zamanda Almanya yine Gürcistan'daki 300 Gürcü çocuğu Alman okullarında ücretsiz eğitim görmeleri için Almanya'ya davet etti”.

Azerbaycan

Siyasi subay Luke'un raporunda gözlemlendiği ikinci cumhuriyet Azerbaycan oldu. Azerbaycan'daki ulusal veya ayrılıkçı hareket Gürcistan veya Ermenistan'dakinden çok daha yeni bir büyüme göstermekteydi. Bahse konu raporda Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık isteğinin temeline dair şu bilgiler verilmekteydi: *“Aslında bu ayrılma arzusu, Gürcistan'ın Rusya'dan ayrılma fikrini ateşlediği 1917 yılına kadar duyulmamıştı bile ve saf bir etnolojik bakış açısından bakarsak şayet Bakü Tatarlarının ayrı varoluşu için başka yerlerdeki benzer Tatar gruplarından daha fazla bir nedenleri yok gibi görünüyor. Ancak bağımsızlık fikri şu anda derin bir kök salmış durumda”³⁴*. Azerbaycanlılar, Rus halkına karşı çok dostane olsalar da ve ekonomik nedenlerle doğal müşterileri olan Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmak için istekli olsalar da merkezileştirici

28 Kötü yılan balığı.

29 TNA, FO 406/41.

30 Milli Mücadele dönemi Türk-Gürcü ilişkileri için ayrıntılı bilgi konusunda bk. Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

31 TNA, FO 406/41.

32 TNA, FO 406/41.

33 TNA, FO 406/41.

34 TNA, FO 406/41.

bir Rusya ile eski rejimlerine geri dönmektense, bağımsızlıkları için savaşmayı tercih edeceklerdi. Azerbaycan'daki başlıca iki siyasi parti olan Müsavat ve İttihad'ın üyeleri mülk ve toprak sahibi sınıflardan gelen kişilerdi. Aynı zamanda onlar Bolşevik karşıtıydı. Rapor bu noktada Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler arasında bir benzerlik kurarak şu ortak noktayı dile getirmekteydi: *“Bu nedenle Denikin'e karşı tutumları Gürcistan'inkine benzer yani Bolşevizm'e karşı mücadelesi söz konusu olduğunda sempatik, Pan-Rus amaçları bakımından ise şüpheli”*³⁵.

Azerbaycan ile Denikin arasındaki ilişkiler Denikin'in Dağıstan'daki politikası neticesinde herhangi bir iyileşme göstermedi. Azerbaycan, Petrovsk'un güneyindeki tüm Dağıstan'ın aslen İngiliz askeri yetkilileri tarafından kendisine tahsis edildiğini iddia ediyor ve Denikin'in şimdi o bölgeyi işgal etmesi ve (Çarlık rejiminde zorunlu askerlikten muaf tutulan) Müslüman nüfusu askere almaya başlaması, Azerbaycan'ın (ve Gürcistan'ın) gayri resmi olarak kışkırttığı ülkede ayaklanmalara neden oldu. Ekim ayının sonlarına doğru Denikin, Azerbaycan'a Hazar'da Azerbaycan bayrağına müsamaha göstermeyeceklerini bildirdi. Bu ihtar Dağıstan'daki olaylarla birlikte Bakü'de büyük bir alarma neden oldu. Öyle ki Luke'a göre her an Denikin'in bir saldırıda bulunmasından korkulmaktaydı³⁶.

Raporda Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı olan yaklaşımı ise şöyle idi³⁷:

“Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı bir miktar sempati var. Ancak büyük ölçüde pan-İslam propagandasından kaynaklanan bu sempati duygusu pratik bir eylem içermiyor. Azerbaycan Müslümanlarının dörtte üçünün Şii ve yalnızca dörtte birinin Sünni olması gerçeği dikkate değer ölçüde göz ardı ediliyor ve pratik bir halk olan Azerbaycanlılar, Türkiye'nin kendileri için bir şey yapacak durumda olmadığını çok iyi biliyorlar. Fakat bu durum ordularını güçlendirmek için Türk subaylarından faydalanmalarını engellemiyor”.

Ayrıca raporda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin aynı adı taşıyan İran eyaleti ile hiçbir bağlantısı olmadığı vurgulandı. Yine Luke raporun Azerbaycan ile ilgili son kısmında İran'ın Azerbaycan eyaletinin sakinlerinin Tatar olduğunu belirterek; onların İran yönetiminden çekilmeleri ya da cumhuriyete katılmalarının söz konusu olmadığını gözlemlerine ekledi³⁸.

Ermenistan

Luke'un Güney Kafkasya raporunun son kısmı Ermenistan hakkındaki gözlemlerden ibaretti. Ermenistan Cumhuriyeti mevcut haliyle eski Rus toprakları içinde yer almaktaydı. Bu doğrultuda kurulacak *“Büyük Ermenistan”* projesinin nihai sınırları konusunda üç plan ileri sürülmekteydi. Bunlar³⁹:

Nubar Paşa'nın, Karadeniz ve İran sınırından İskenderun'da Akdeniz'e uzanan geniş bir Ermenistan projesi. Bu bölgede Ermeniler toplam nüfusun sadece yüzde üçünü oluşturmaktaydı.

“Altı Vilayet” planı yani Sivas, Erzurum, Harput (Mamuret-el-Aziz), Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinden oluşan bir Ermenistan.

35 TNA, FO 406/41.

36 TNA, FO 406/41.

37 TNA, FO 406/41.

38 TNA, FO 406/41.

39 TNA, FO 406/41.

Sözde “Erivan projesi” yani Erzurum vilayeti, Trabzon vilayetinin Giresun’un doğusundaki kısmı ve kabaca Van ve Bitlis vilayetlerinin 30. enlem paralelinin kuzeyindeki kısımlardan meydana gelen bir Ermenistan.

Üç plandan en uygun ve gerçekçi olanı ikinci proje idi. Raporda bu durum: “*Mevcut gerçeklere daha çok uyan ve daha mütevazı olan ikinci projenin, mevcut Ermenistan Cumhuriyeti’nin liderleri tarafından savunulan proje olduğu söyleniyor*” biçiminde ifade edilmekteydi⁴⁰. Luke, gözlemlerinde Ermeni politikacı ve yöneticiler hakkında da bilgi verdi. Bunlardan ilki Ermenistan Cumhurbaşkanı M. Hatissian hakkındaydı. Rapora göre Tiflis’in başarılı bir belediye başkanı idi. Kendisini yeni Ermenistan’a adamak için Gürcistan’ı ve işini “*takdire şayan*” bir yurtseverlikle terk eden zengin bir Gürcü Ermeni idi⁴¹. Raporda Ermeni siyasetçi ve idareciler arasındaki ilişkiler de Hatissian özelinde şöyle anlatılmaktaydı⁴²:

“İlimli bir politikacıdır ancak ne yazık ki meslektaşları çoğunlukla Hükümeti kontrol eden ve hatta korkutan Taşnak Partisi’nin üyeleridir. Taşnakçılar, Türklere karşı olan gönüllü gruplara önderlik ederek ve böylece Ermenistan’ın zaten kazanmış olduğu bağımsızlığı güvence altına alarak büyük bir kahramanlık gösterdiler. Ancak siyasetteki etkileri tehlikelidir. Aşırı sosyalisttirler. Toprağın millileştirilmesini amaçlar ve Tiflis, Bakü, Rostov, Batum gibi şehirlerdeki zengin burjuva Ermenilerin, tehditler ve şantajlarla ülkeye girmelerini engellerler”.

Taşnakçıların siyasetteki tehlikeli etkilerinin amacı ise Luke tarafından şöyle yanıtlandı: “*Bunu yapmaktaki niyetleri ve altta yatan korkuları, üst düzey eğitim almış bir zengin akınının, ellerindeki siyasi üstünlüklerini ve Hükümet görevlerindeki tekellerini kaybetmelerine neden olması ihtimalidir. Taşnakların, Ermeni ırkının daha iyi ve yapıcı bireylerinden oluşan sakin ve yerleşik bir Ermenistan yerine, küçük ve kaotik fakat yine de kendi kontrolleri altındaki bir Ermenistan’ı tercih edecekleri açıktır*”⁴³.

Bahse konu raporda Luke, Rusya’nın geleceği konusunda bölgede görev yapan İngiliz memurlarla görüş alışverişinde bulunduğunu gözlemlerinde dile getirdi. Ona göre görüştüğü tüm kişiler Rusya hakkında çok fazla deneyime sahipti. Bu yetkin kişilerin hemfikir oldukları tek nokta geleceği ne olursa olsun Rusya’nın kaçınılmaz olarak Almanya’nın ticari ve siyasi etkisi altına gireceğiydi. Hatta öyle ki General Denikin ve Amiral Kolçak’ın *iyi niyetlerinden* ya da Alman karşıtı duygularının samimiyetinden şüphe etmek söz konusu bile değildi. İngiliz subay temas kurduğu herkesin ortak kanaatinin Bolşevizm hüküm sürse de yok olsa da Almanya’nın Rusya’ya nüfuz etmesinin kesin olduğu düşüncesini paylaşmaktaydı. Buradan hareketle Luke geleceğin Rusyası’nın dış ilişkilerine yönelik düşüncelerine şöyle devam etmekteydi⁴⁴:

“Rusya’nın yalnızca Almanya gibi bir komşunun verebileceği türden bir desteğe ihtiyaç duyacağı ve Bolşevizm karşıtı yeni bir Rusya’nın Büyük Britanya’ya borçlu olması gereken minnettarlığın bile yakın bir Rus-Alman ilişkisini önleyemeyeceği söyleniyor. Yine yeniden kurulan Rusya’nın sadece Transkafkasya’yı kurtarmak için değil aynı zamanda İran’daki savaş öncesi faaliyetlerini sürdürmek için de her türlü çabayı göstereceği açıktır. Şu anda M. Sazonof’un

40 TNA, FO 406/41.

41 TNA, FO 406/41.

42 TNA, FO 406/41.

43 TNA, FO 406/41.

44 TNA, FO 406/41.

Rusya'nın çıkarları için kuzeybatı İran'da kapsamlı bazı kereste imtiyazları elde etmeye çalıştığı söyleniyor; üstelik geleceğin güçlü bir Rusya'sı Anglo-Pers anlaşmasını affetmekte zorlanacaktır”.

Raporda bu olası durumun gerçekleşmesi durumunda Luke, İngiliz politikası açısından şu düşünceleri savunmaktaydı: “Eğer bu kabul edilirse İngilizlere göre Transkafkasya'yı Rusya'dan ve Alman etkisinden kurtarmak, ülkenin zenginliğinden çok bir yanda kısmen Almanlaşmış bir Rusya ile diğer yanda İran, Mezopotamya ve Hindistan arasında bir tampon bölge oluşturması açısından önemlidir. Bir diğer ifadeyle Transkafkasya halklarının Rusya'nın bağımsızlığına yönelik güçlü arzuları, İngiliz politikasının gerçek çıkarları gibi görünen şeylerle örtüşmektedir”⁴⁵. Öte yandan rapora göre her halükârda bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı önceden tahmin edilen bir sonuçtu. Nitekim Luke bir Güney Kafkasya birliğinin kurulması noktasındaki sözlerine şöyle açıklık getirmekteydi; “Gürcistan, Majestelerinin Hükümeti'nin sempatisini kazandı bile. Bu nedenle Azerbaycan'ın da katılmasıyla Transkafkasya tamponunun tamamlanması kabul edilen ilkeyle hala uyumludur”⁴⁶. Raporda bu üç devletin tanınması durumunda bir çözüm de önerilmekteydi. Amaç bölgenin yeniden Rusya'nın himayesine girmesini önlemek ve Balkanlar gibi çatışmalı bir coğrafyanın ortaya çıkmasına engel olmaktı. Bunun için de Güney Kafkasya tek bir güç ya da manda altında toplanmalıydı. Bu doğrultuda Luke hangi ülkenin burada sorumluluk almaması ya da yetki üstlenmesi bakımından düşüncelerini gerekçeleriyle şöyle açıklamaktaydı⁴⁷;

“Bu mandanın Büyük Britanya olması arzu edilmiyor. Çünkü mandayı kim alırsa Rusya ile düşman olacak. Ayrıca büyük bir kısmı petrol olan ve Rusya'dan başka bir pazarı olamayan Kafkas ürünlerini kontrol etmemize de gerek yok. Ermenilere karşı sempatisi olan ve daha az reklamı yapılırsa da Kafkas ticaretine de aynı derecede yoğun ilgi besleyen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngilizlerin bakış açısına göre Rus düşmanlığının yükünü en iyi kaldıracabilecek tek mandacı gibi görünüyor. Ancak eğer ABD bu görevi kabul etmesi için ikna edilebilirse, böylesi bir manda, İngiliz subayları tarafından yapılan işin büyük kısmının ABD'ye ödünç verildiği nominal bir Amerikan yetkisi olmamalıdır. Böyle bir durumda herhangi bir hata ihtimalinde suçlanacaklar İngiliz subayları olacakken, övgüyü olacak olan da mandacı güç olacaktır”.

Ne var ki Kafkasya'da bulunan Amerikalı memurların liyakat eksikliği ve olumsuz yöntemlerinden dem vuran Luke raporda bu yöndeki gözlemlerine şöyle devam etmekteydi⁴⁸:

“Şu anda Kafkasya'da resmi olarak istihdam edilmiş Amerikalıların, birlikte çalıştıkları veya temas kurdukları kişilere Amerikan yöntemleri hakkında çok olumlu bir izlenim verdikleri söylenemez. Bay Hoover'ın vekili olduğu söylenen Müttefik Yüksek Komiseri Albay Haskell, patavatsızlığı, zorba yöntemleri ve yerel koşullar konusundaki cehaletini ülkeyi tanıyan kişilere danışarak düzeltme konusundaki isteksizliği ile sadece Transkafkasyalıları değil, kendi astlarını da kendine düşman etti. Tiflis'ten ayrılışının nedeninin General Harbord'un geri çağırması olduğuna inanılıyor. Amerikan Albay Rhea şu anda onun yerine Yüksek Komiser Vekili olarak görev yapıyor”.

Mevcut raporda Kafkasya'daki bazı Amerikan yardım kuruluşlarından da bahsedilmekteydi. Bunlardan biri de resmi olmayan “Yakın Doğu Amerikan Yardım Komitesi (ACRNE)” idi. Luke'a göre ACRNE son zamanlarda ABD ordusu tarafından kontrol edilen “Yakın Doğu Yardımı (NER)”

45 TNA, FO 406/41.

46 TNA, FO 406/41.

47 TNA, FO 406/41.

48 TNA, FO 406/41.

adı verilen resmi askeri organ tarafında devralınmıştı. Bu örgüte sorumlu olarak gönderilen ordu subaylarının yerliler tarafından sevilmedikleri ve ayrıca bu subaylar ile ACRNE'ye bağlı gönüllü işçiler arasında ciddi tartışmaların yaşandığı da raporun ele aldığı konular arasındaydı. Luke bu anlaşmazlık ve yardım kuruluşlarının faaliyetleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktaydı⁴⁹:

“Bu subaylar, insanlarla son derece diktatörce ve kaba bir şekilde ilişki kurmak gibi bir üne sahipler ve yerel alışkanlıklar veya düşünce biçimleri hakkında herhangi bir şey öğrenmeyi küçümsüyor gibi görünüyorlar. Ermenistan'da tanıştığım memurlar da bu itibarı taşıyorlar. Erivan'da gördüklerim ile Erivan ve Ermenistan'ın başka yerlerinde duyduklarımın göre yardım organizasyonun çalışmaları arzulanana çoğu şeyi karşılamıyor. Bu kuruluşlar yardım çalışmaları ile işi birleştiriyor (hayır işleri ile ticareti bir arada götürüyor) gibi görünüyorlar. Elde ettikleri unlar, Ermeni Hükümeti'ne yüzde 400'e varan bir kârla satılmaktadır ve kadrolarında petrol ve pamuk uzmanları yer almaktadır. Uzun süredir Kafkasya'da ikâmet eden bir İngiliz maden mühendisi, Gürcistan'daki kadın saçlarının satın alımı için kurulan bir acentede görevlendirilmek üzere N.E.R. tarafından davet edildiğini söyledi”.

Raporda özellikle Amerikalıların birçoğunun Doğu ırklarıyla başa çıkmak için yeterli bilgi ve niteliğe sahip olmadıkları dile getirilirken eğer ABD burada manda yönetimini üstlenecekse Luke şöyle bir öneri getirmekteydi: “...şayet Birleşik Devletler, *Transkafkasya mandasını kabul ederse Doğu tecrübesine sahip İngiliz subaylarının kredisine güvenebileceği umudunu açıkça dile getirdiklerini söyleyebiliriz. Tiflis'te, General Harbord'un Türkiye mandası ile birlikte olması şartıyla, Transkafkasya'da bir Amerikan mandası kurulmasını istediği yönünde bir izlenim var*”⁵⁰.

Güney Kafkasya'da etkili olan bir diğer ülke İtalya idi. Özellikle İtalyan misyonerlerin faaliyetleri dikkate değerdi. Rapora göre bunlar Almanya için çalışan ticari ajanlardı. Amaçları bu üç cumhuriyetten kereste, madencilik ve demiryolu imtiyazları elde etmektir. Bu bağlamda Luke, güvenilir bir kaynaktan edindiği istihbarat bilgisini paylaşarak Kafkaslar için bir İtalyan mandası düşünüldüğünü iddia etti. Hatta İtalya'nın Azerbaycan'a ilişkin şartları şöyle idi⁵¹:

İtalyan lirenin, yerel para birimi liraya, 40 ruble oranında zorunlu olarak ikame edilmesi.

Bakü'den ihraç edilen petrolün tüm telif haklarının İtalya'ya ait olması.

Bakü'de çalışan petrol şirketlerinin her birinin hissesinin yüzde 50'sini İtalya'ya vermesi.

Kafkasya'daki propaganda faaliyetleri raporun odaklandığı bir diğer önemli konu oldu. Almanya bu yönüyle dikkat çeken ülkelerden biriydi. Luke, Moskova üzerinden Almanya ile ilgili çok sayıda günlük haberi ileten Tiflis ve Bakü'deki radyo istasyonlarını etkili Alman propagandasının önemli bir aracı olarak tanımlamaktaydı. Zira savaş zamanında olduğu gibi İtilaf Devletleri açısından da saldırgan görünen bu haberler yerel gazetelerde eksiksiz biçimde yayınlanmaktaydı. Bu istasyonlar Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri tarafından işletilmekteydi⁵². Buna mukabil Luke, Basra'dan haber alamadığını ise şöyle ifade etmekteydi⁵³:

49 TNA, FO 406/41.

50 TNA, FO 406/41.

51 TNA, FO 406/41.

52 TNA, FO 406/41.

53 TNA, FO 406/41.

“Basra’dan İngiliz basınından neden herhangi bir haberin alınmadığına dair sorular sorduğumda söyleyemeyeceğim bir gerçekle, bunun Basra mesajlarının, yerel operatörler tarafından anlaşılacak derecede hızlı yapılmasından kaynaklandığını söylediler. Moskova haberleri o kadar yavaş gönderiliyor ki zorlanmadan alınabiliyor. Tiflis’teki Gürcü Hükümeti’nin W/T İstasyonuna ek olarak, İtalyan heyetinin de Tiflis’te bir alıcı istasyonu var. Ermenistan Hükümeti’nin Erivan’da henüz çalışır durumda olmayan bir istasyonu mevcut”.

Rapora göre maddi açıdan ve İngiliz ticaretinin çıkarları açısından bakıldığında Güney Kafkasya devletlerinin kaderi mümkün olan en kısa sürede belirlenmeliydi. İktisadi açıdan ülkede madencilik, kereste ve mühendislik işletmelerine yönelik olmak üzere İngiliz sermayesi için önemli fırsatlar vardı. Ancak cumhuriyetler tanınana kadar bu karşılıklı mübadele istikrara kavuşamayacaktı. Bu nedenle ithalat ve ihracat askıya alınmak zorundaydı. Ülkenin en büyük ihtiyacı belirsiz konumundan dolayı elde edemediği Avrupa ile mübadelenin gerçekleşmesiydi⁵⁴. Bu üç cumhuriyetin çatışan çıkarlarıyla ilgilenebilecek bir otorite yokluğu mevcuttu. Kaldı ki demiryolu idaresinde yaşanan düzensiz yoğunluğun ve malların ithalatı konusunda yaşanan karşılıklı haksız muamelenin de nedeni siyasi tanınmadan kaynaklanmaktaydı. Üç devletten her biri Güney Kafkasya demiryollarının kendi bölümünü ayrı ayrı yönetmekte ısrar etmekteydi. Mantıksız ve can sıkıcı gümrük engelleri mevcuttu. Tren personeli her sınırda değişmekteydi. Ayrıca boş vagonların bir araya toplanması gibi bir durum da söz konusu değildi⁵⁵. Güney Kafkasya devletlerinin birliğinin ilgili herkes için çok faydalı olacağına dair bir fikir birliğinin olmaması endişe vericiydi. Rapora göre mandayı devralacak ülke, sorunları hemen düzeltme yoluna gidebilecekti. Örneğin manda sahibi ülke, “Gürcistan’ın şu anda yaptığı gibi Ermenistan’a Gürcistan üzerinden gönderilmesi gereken erzakların, Ermenistan’a girmesinin önüne her türlü engeli koymasını” engelleyecekti. Yine rapora göre, mandacı ülke Azerbaycan’ı kontrol eden politikacıların temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını arttırarak, kendilerini fakirler pahasına zenginleştirdikleri ve böylece bilinçsizce Bolşevizm’i teşvik ettikleri mevcut uygulamaya da bir son verecekti⁵⁶.

Raporun üzerinde durduğu önemli konular arasında Bakü’deki petrol endüstrisi geniş yer kaplamıştır. Yaklaşık 160 firma bölgede faaliyet halindeyken toplam üretimin yüzde 85’ine dört şirket sahipti. Bu şirketler Nobel Brothers, Shell, Lianosoff ve Rus Societe Neft idi. Transkafkasya boru hattının kullanımı, istihdam ve emeğin ödenmesi gibi konularda kendi aralarında belirli anlaşmaları mevcuttu⁵⁷. Bu şirketler içindeki en güçlü grup sadece üretici değil aynı zamanda büyük çapta rafineleri, dağıtıcıları olan ve kendi ürünleriyle uğraşmanın yanı sıra diğer üreticilerden de satın alan Nobel Brothers idi. Ayrıca şirketin Rusya’nın diğer bölgelerinde çalışan şirketlerde kontrol hisseleri de bulunmaktaydı. Yine Nobel Brothers’ın kendi deniz tankerleri ve nehir mavnaları filosu vardı. Bu filo 5.000 tona kadar petrol taşıyan motorlu teknelerden oluşmaktaydı⁵⁸. Luke raporunda şirketler hakkındaki bilgilerini değerlendirmeye devam etti. Buna göre Nobel’ler, Rusya’da kurulmuş İsveçli bir aileydi. Sermayelerinin büyük kısmı Alman’dı. Bununla birlikte Bakü’deki bir Fransız grubunun kontrol hissesini (? Almanlardan) devraldığı istihbaratını ifade

---

54 TNA, FO 406/41.

55 TNA, FO 406/41.

56 TNA, FO 406/41.

57 TNA, FO 406/41.

58 TNA, FO 406/41.

eden İngiliz subay anlaşmayla ilgili kesin yerel ayrıntılar elde edilemediğini açıklamaktaydı⁵⁹.

Shell grubu Bakü'deki eski Rothschild Şirketlerinden elde ettiği kendi ürünlerinin yanı sıra Grozni ve Transcaspia'daki diğer şirketlerin ürünlerini kontrol etmekteydi. Çok sayıda rafinerisi vardı. Normal zamanlarda kendine bağlı kuruluşu olan ve buharlı gemiler ile tank mavnalarının yanı sıra tüm büyük Rus şehirlerinde geniş depolama alanına sahip Societe Mazut aracılığıyla Rusya genelinde büyük bir dağıtım işi yapmaktaydı⁶⁰. Bir diğer etkili şirket Lianosoff grubu idi. İngiliz-Fransız ortak kuruluşu olan şirket Rus ve General Oil Trust'ın da yardımıyla Rus bankaları tarafından finanse edilmekteydi. Hatta rapora göre yakın bir zamanda Nobel Brothers bu tröstün çok sayıda hissesini satın almıştı⁶¹.

Bahse konu raporda değerlendirmeye tabi tutulan son şirket Rus Societe Neft idi. İlk başlarda Rusya'da nafta ürünlerinin küçük bir dağıtımcısı daha sonrasında ise Bakü bölgesinde bir üretici haline geldi. Rus Societe Neft son altı yıl içinde Paris'deki Messrs Louis Dreyfus and Co. Şirketinden gelen Fransız sermayesinin yardımıyla güçlü bir grup haline geldi. Luke'a göre son zamanlarda Standard Oil Company de Bakü bölgesinde kendine yer edinmek için başarısız bir girişimde bulunmuştu⁶².

Raporda önemli şirketlerden sonra petrol ürünlerinin kullanımı da ele alındı. Bu noktada Güney Kafkasya'nın önemli bir merkezi olan Bakü ön plana çıktı. Nitekim Bakü petrol ürünlerinin çok büyük bir kısmı Rusya'da tüketilmekteydi. Yağlar ve bir dereceye kadar kerosen (gazyağı) dışında daha batıda Romanya, Galiçya ve Amerikan ürünleri ile rekabet edebilecek konumda değildi. Rus petrolünün damıtılmasından arta kalan ve genellikle akaryakıt olarak kullanılan katı kıvamlı bir sıvı olan Mazot, Rusya'ya Volga nehri üzerinden gönderilmekteydi. Burada demiryollarında yakıt olarak kullanılmaktaydı. Gazyağının büyük bir kısmı yurt içi tüketim için Rusya'ya gitmekteydi. Ancak belli bir miktarı Batum üzerinden boru hattıyla yurt dışına taşınmaktaydı. Bakü petrolü, yağ açısından son derece zengin olduğu için büyük miktarlarda yurtdışına sevk edilmekteydi. Fakat bu petrol, benzin ve parafin açısından fakirdi⁶³.

Diğer taraftan savaş sonrası ve ortada belirsizlik olması hasebiyle Bakü petrolü artık Bolşevik Rusya'ya gönderilmediği için şehirdeki depolama yerleri azami derecede vergilendirilmekteydi. Eğer Rusya pazarı yakın zamanda açılmazsa, üreticiler petrolün boşa gitmesine ya izin verecekler ya da üretim duracaktı. Rapora göre Bakü'de 3.500.000 ton petrol depolanmış durumdaydı. Ayrıca gerekli malzemelerin temin edilememesi yüzünden depolama yerlerinin genişletilmesi de söz konusu değildi⁶⁴.

Keza üretimi bırakma sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan endüstriyel krizle de yakından ilgiliydi. Bakü petrol sahalarında istihdam edilen 80.000 işçi vardı. Bu rakam Azerbaycan'ın neredeyse tüm sanayi çalışanlarına tekabül etmekteydi. Luke'a göre eğer bu işçiler işten çıkarılırsa veya işsizlik nedeniyle ücretleri düşürülürse ortaya çıkan endüstriyel ayaklanma hem petrol sahalarına hem de ülkenin geneline olumsuz etki edecekti. İşçiler eşit oranda Türk,

---

59 TNA, FO 406/41.

60 TNA, FO 406/41.

61 TNA, FO 406/41.

62 TNA, FO 406/41.

63 TNA, FO 406/41.

64 TNA, FO 406/41.

Pers ve Ermenilerden oluşmaktaydı⁶⁵. Raporunda Bakü bölgesindeki petrol üretimine dair Luke şu bilgileri vermektedir⁶⁶:

“...1918 Mart’ına kadar rutin petrol üretimi aylık 500.000 ila 600.000 ton arasındaydı. O zamandan bu yana bu rakam 300.000 ila 350.000 ton arasında bir yere düştü. Bu kısmen kasıtlı bir düşüştü ama aynı zamanda yüzeydeki petrolün su ile taşması yoluyla tükenmesinden kaynaklanmaktaydı. *Sonuç olarak daha derindeki kaynaklara ulaşmak için şimdi daha derin sondaj gerekli. Bu kaynaklar şimdilik çok zengin görünüyorlar ancak büyük ölçekli daha derin sondajlar için gereken makineleri ithal etmenin yeniden mümkün olduğu zamanları beklemek gerekiyor*”.

Bakü-Batum boru hattı demiryolu boyunca uzanan ve 35 millik aralıklarda pompalama istasyonları bulunan 8 inçlik bir boru mevcuttu. Boru talebi karşılayabildiği için hattın artırılması ciddi olarak düşünülmedi. Hat günde 2.000 ton taşımakta ve tam basınçta 3.500 tona kadar da kapasitesi vardı. Keza Batum’da depolanmış petrol miktarı 200.000 ton idi⁶⁷. Bakü’de depolanan petrolün çoğu birkaç şirket tarafından işçilerin maaşları için nakit avans karşılığında Azerbaycan Hükümeti’ne verilmişti. Kaldı ki Nobeller petrolünü geri alabilen tek şirketti⁶⁸.

Raporunda petrol nakliyatı konusunda ise Luke şu ifadeleri kullanmaktaydı; “*Bakü’deki nakliye şu anda neredeyse durma noktasına gelmiştir. Astrahan tabii ki tamamen kesilmiştir. Transcaspia pratikte kapalıdır ve tek düzenli buharlı gemi ulaşımı, Merkür Şirketi ile Petrovsk, Derbent, Lenkaran ve İran’ın Enzeli limanları arasındadır. Dolayısıyla tersane faaliyetleri de ihmal edilmektedir*”⁶⁹.

Luke raporunda Batum’un geleceğine özellikle değindi; “*Denikin elbette en çok burayı kontrol edebilmek için can atıyor ama bunu (orayı tahliye edeceğimizi varsayarak) ancak Gürcistan ve muhtemelen Azerbaycan ve Ermenistan ile savaşa girme pahasına yapabilir*”⁷⁰. Batum’un kaderi genel olarak Güney Kafkasya’nın kaderine bağlıydı ve şayet bu cumhuriyetlerin tanınmasına karar verilirse bölgenin etnolojik ve coğrafi olarak parçası olduğu devlet yani Gürcistan ile birleştirilmeliydi. Rapora göre diğer muhtemel hak sahibi Güney Kafkasya demiryolunun bir ucunu kontrol etmek isteyebilecek olan Ermenistan’dı. Ancak Luke Ermenistan’ın etnolojik açıdan böyle bir iddianın doğruluğunu kanıtlamayacağı kanaatindeydi⁷¹.

Luke raporunun son kısmını Güney Kafkasya devletlerinin askeri güçlerine ayırmıştır. Buna göre Gürcistan 5.000’den fazla subay ve yaklaşık 60.000 kişilik bir orduya sahipti. Azerbaycan ordusunun ise yaklaşık 20.000 düzenli hatta bunun iki katı kadar da düzensiz askerden oluştuğu düşünülüyordu. Ermeni ordusu da 20.000 düzenli askerden oluşmaktaydı. Ancak ellerinde yalnızca 1.000 asker için üniforma vardı. Bu orduların hepsinin başında eski Rus ordusunda general olarak çalışmış birkaç yetkin yerli general bulunmaktaydı. Belli sayıda Rus uyruklu subay da Ermeni ordusunda görev yapmaktaydı⁷².

65 TNA, FO 406/41.

66 TNA, FO 406/41.

67 TNA, FO 406/41.

68 TNA, FO 406/41.

69 TNA, FO 406/41.

70 TNA, FO 406/41.

71 TNA, FO 406/41.

72 TNA, FO 406/41.

Sonuç

Askeri danışman ve siyasi subay H. C. Luke, Güney Kafkasya devletlerine dair gözlemlerini aktarmadan önce raporun genel çerçevesi hakkında bilgi vermiştir. Sonuç olarak gözlemler değerlendirildiğinde bazı önemli hususlar dikkat çekicidir:

Rapora göre can alıcı sorun olarak Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığının Barış Konferansı tarafından uluslararası arenada “*tanınması veya tanınmaması*” meselesi tartışmasının olduğu görülmektedir.

Eğer barış konferansında üç devlet tanınırsa Batı tarafından da desteklenen Denikin ve Kolçak'ın “*Bölünmemiş Rusya*” politikasına ters düşen bir durum söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu açmaza raporda dikkat çekilmiştir. Yine üç devleti olası bir Rus işgalinden ve ciddi bir savaştan korumak için tanınmanın yanı sıra zorunlu olarak bir manda idaresinin de birlikte yürütülmesi raporda önerilmiştir.

Luke, İngiltere'nin Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın tanınmasına ilişkin politikasına dair herhangi bir gözlemlerde bulunmadan önce bu üç cumhuriyetteki farklı siyasi koşulları açıklamıştır. Buna göre Güney Kafkasya'daki oluşumları tarihi, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan değerlendirirken birbirleriyle olan ilişkilerini de raporda tahlil ettiği görülmektedir.

Bahse konu raporda ilk olarak Gürcistan hakkında analiz ve çıkarımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Gürcü hükümeti Bolşevik karşıtı ancak sosyal demokrat bir yapıdadır. Ayrıca Gürcü halkının Bolşevizm'e karşı duracak bir otoriteye destek çıkacağı tespiti yapılmasına rağmen General Denikin'in “*Birleşik Rusya*” politikası Gürcülerin ona şüphe ile yaklaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca raporda Gürcistan'ın, Rusya'ya karşı Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını korumak amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan ile işbirliği yapabileceği dile getirilmiştir.

Batum'da yaşayan Müslüman Gürcülerin Türklere sempati besledikleri dile getirilse de siyasi bir güçlerinin olmadığı belirtilmiştir. Gürcülerin bir devlet olma arzusu Luke tarafından özellikle vurgulanan konulardan biri olmuştur. Gürcistan'ın İran, Afganistan ve Hindistan'a doğru rota üzerindeki coğrafi konumuna dikkat çekilerek Almanya açısından önemi vurgulanmıştır. Öyle ki Almanya müttefiki Türkiye ile Gürcistan'ın bağımsızlığını güvence altına almak için pazarlık dahi yaptığı Luke tarafından ifade edilmiştir. Gürcistan'ı resmi olarak tanıyan ilk ülke de Almanya olmuştur. Rapor, “*Şimdi bile Almanya, Gürcü sempatisini ve Gürcü ticaretini ele geçirmek için çaba sarf etmekteydi*” sözleriyle Almanya'nın Gürcistan'a olan bakış açısı açıklanmıştır.

Azerbaycan raporda değerlendirilen bir sonraki devlet olmuştur. Luke, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketinin eskiye nazaran şu anda daha fazla “*derin bir kök salmış durumda*” olduğu tespitini yapmıştır. Bahse konu raporda Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler arasında bir benzerlik kurulmuş ve şu ortak noktaya dikkat çekilmiştir: “*Bu nedenle Denikin'e karşı tutumları Gürcistan'inkine benzer yani Bolşevizm'e karşı mücadelesi söz konusu olduğunda sempatik, Pan-Rus amaçları bakımından ise şüpheli*” idi.

Siyasi subay Luke, Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı olan bakış açısını “*Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı bir miktar sempati var. Ancak büyük ölçüde pan-İslam propagandasından kaynaklanan bu sempati duygusu pratik bir eylem içermiyor*” sözleriyle açıklarken “*Türkiye'nin kendileri için bir şey yapacak durumda olmadığını çok iyi biliyorlar. Fakat bu durum ordularını güçlendirmek için Türk subaylarından faydalanmalarını engellemiyor*” ifadeleriyle de askeri bir

yardımlaşmanın olduğunu dile getirmiştir.

Raporda değerlendirilen son Güney Kafkasya devleti Ermenistan oldu. Özellikle Büyük Ermenistan kurulması için üç projenin öne çıktığı ancak bunlardan *Altı Vilâyet/Vilâyet-i sitte* planının Ermeni liderler tarafından gerçekçi bulunduğu gözlemlerden anlaşılmaktadır.

Taşnak Partisi hakkında bilgi veren Luke kendi düşüncelerini de katarak onlara dair tespitlerini şöyle dile getirmiştir: “*Taşnakçılar, Türklere karşı olan gönüllü gruplara önderlik ederek ve böylece Ermenistan’ın zaten kazanmış olduğu bağımsızlığı güvence altına alarak büyük bir kahramanlık gösterdiler. Ancak siyasetteki etkileri tehlikelidir. Aşırı sosyalisttirler. Toprağın millileştirilmesini amaçlar ve Tiflis, Bakü, Rostov, Batum gibi şehirlerdeki zengin burjuva Ermenilerin, tehditler ve şantajlarla ülkeye girmelerini engellerler*”.

Raporda üzerinde durulan en önemli hususlardan biri de bölgenin yeniden Rusya’nın himayesine girmesini önlemek olduğu belirgin bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla Luke’un Güney Kafkasya’nın tek bir gücün ya da himayenin sorumluluğu altına alınması önerisi burada anlatılmıştır. Keza bu doğrultuda İngiliz subay, mandacı gücün İngiliz bürokrasisi destekli Amerikan yönetimi olmasını tavsiye etmiştir. Luke, Güney Kafkasya’nın iktisadi, siyasi ve petrol endüstrisi gibi potansiyel zenginliklerinin önemine vurgu yaptığı raporunda Rus ve Alman tehlikelerinin varlığına dikkat çekmiş ve Paris Konferansı öncesinde gözlemlerinin değerlendirilmesi noktasında raporunu üstlerine ilettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

A-Arşivler

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

FO (Foreign Office) 406/41, “*Report on the Situation in Transcaucasia*”.

B-Telif Eserler

Çağlayan, K. Tuncer, “*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya’da İngiliz Faaliyetleri*”, Belleten, (Ağustos 2000), c. 64, Sayı. 240, ss. 487-508.

Dayı, Esin Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997.

Erdaş, Nilgün (Akgül), Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Günay, Nejla, “*Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu’yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler*”, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, ss.389-427.

Kılıç, Selami, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri), İstanbul, 1998.

Öksüz, Hikmet – Akyıldız, Ali, “*Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan Türklerini Bolşevik Propaganda da Kullanma Girişimleri*”, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16

Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, ss.3-26.

Öztürk, Yücel, “İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke’un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilâyeti’ndeki Gözlemleri (10-21 Eylül 1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C.13, Sayı:74/2020, ss.211-226.

Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.